

# TAFAKKURNING MANTIQUIY SHAKLLARI VA QONUNLARI

**Abdullayeva Dilorom Nigmatullayeva**

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Ijtimoiy -gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi ffd (PhD)

Abdullayeva

Toshkent, O'zbekiston.

**Annotatsiya.** Mazkur ilmiy maqola tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini falsafiy-nazariy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda tafakkur inson bilish faoliyatining asosiy shakli sifatida ko'rib chiqilib, uning mantiqiy tuzilmasi, fikrlash jarayonida namoyon bo'ladigan asosiy shakllar hamda ularni tartibga soluvchi mantiqiy qonunlarning mohiyati ochib beriladi. Xususan, tushuncha, hukm va xulosa kabi mantiqiy shakllarning tafakkur jarayonidagi o'rni, ularning bilish samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati falsafiy yondashuv asosida izohlanadi. Shuningdek, tafakkurning izchilligi, aniqligi va mantiqiy asoslanganligini ta'minlovchi asosiy mantiqiy qonunlar tahlil qilinib, ularning ilmiy tafakkur va kundalik fikrlash madaniyatini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Maqolada mantiqiy tafakkurning jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan rivoji va shaxsning intellektual kamolotidagi o'rni falsafiy nuqtai nazardan asoslanadi. Tadqiqot natijalari gumanitar yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida mantiq va falsafa fanlarini o'qitish jarayonida, shuningdek, talabalarda tanqidiy va tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda nazariy-metodik ahamiyat kasb etadi.

**Kalit so'zlar.** Tafakkur, mantiqiy shakllar, mantiqiy qonunlar, tushuncha, hukm, xulosa, fikrlash jarayoni, bilish, mantiq, falsafiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, ilmiy tafakkur, fikr izchilligi.

## LOGICAL FORMS AND LAWS OF THOUGHT

**Abdullaeva Dilorom Nigmatullaeva**

Uzbek University of Journalism and Mass Communications

Senior Lecturer, Department of Social and Humanitarian Sciences ffd

(PhD) Abdullayeva

Tashkent, Uzbekistan.

**Abstract.** This scientific article is devoted to the philosophical-theoretical analysis of the logical forms and laws of thinking. The study considers thinking as the main form of human cognitive activity, reveals its logical structure, the main forms that appear in the thinking process, and the essence of the logical laws that regulate them. In particular, the role of logical forms such as concepts, judgments, and conclusions in the thinking process, their importance in ensuring the effectiveness of cognition is explained on the basis of a philosophical approach. Also, the main logical laws that ensure the consistency, accuracy, and logical basis of thinking are analyzed, and their role in forming the culture of scientific thinking and everyday thinking is highlighted. The article examines the role of logical thinking in the development of society, the development of science and the intellectual maturity of the individual from a philosophical point of view. The results of the study are of theoretical and methodological importance in the process of teaching logic and philosophy in higher educational institutions of the humanities, as well as in the development of critical and systematic thinking skills in students.

**Keywords.** Thinking, logical forms, logical laws, concept, judgment, conclusion, thinking process, knowledge, logic, philosophical thinking, critical thinking, scientific thinking, coherence of thought.

**Kirish.**

Tafakkur insonning ongli faoliyatini belgilovchi, borliqni bilish va anglash jarayonida markaziy o‘rin tutuvchi murakkab ruhiy-intellektual hodisa hisoblanadi. Inson tabiat va jamiyat hodisalarini bevosita sezgi orqali emas, balki tafakkur yordamida umumlashtirib, mavhumlashtirib va mantiqiy bog‘lanishlar asosida idrok etadi. Shu jihatdan tafakkur bilish jarayonining eng yuqori bosqichi sifatida namoyon bo‘lib, u insonni boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy belgilardan biri hisoblanadi. Tafakkur orqali inson voqelikning mohiyatini anglaydi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlaydi, xulosalar chiqaradi va o‘z faoliyatini ongli ravishda rejalashtiradi.

Falsafa tarixida tafakkur masalasi doimo muhim ilmiy muammo sifatida qaralgan. Qadimgi Sharq va G‘arb mutafakkirlari tafakkurning mohiyati, shakllari va qonunlarini izohlashga harakat qilganlar. Aristotel mantiq ilmining asoschisi sifatida tafakkurning mantiqiy tuzilmasini tahlil qilib, fikrlashning shakllari va qonunlarini ilmiy tizimga solgan bo‘lsa, Sharq mutafakkirlari, jumladan, Forobiy va Ibn Sino tafakkurni bilish nazariyasi bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganganlar. Ularning qarashlarida tafakkur nafaqat bilish vositasi, balki insonning axloqiy va intellektual kamolotini belgilovchi omil sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy falsafada tafakkur muammosi turli yo‘nalishlar doirasida tadqiq etilmoqda. Analitik falsafa tafakkurning mantiqiy tahliliga, fenomenologiya va hermenevtika esa tafakkurning mazmuniy va ma‘naviy jihatlariga e‘tibor qaratadi. Shu bilan birga, tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari masalasi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Chunki ilm-fan rivoji, axborot oqimining keskin ortishi va murakkab ijtimoiy jarayonlar sharoitida mantiqiy fikrlash madaniyatiga bo‘lgan ehtiyoj yanada kuchaymoqda.

Tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini o‘rganish inson fikrlashining izchilligi, aniqligi va asoslanganligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Tushuncha, hukm va xulosa kabi mantiqiy shakllar orqali inson bilimlarni tartibga soladi, ularni umumlashtiradi va yangi bilimlar hosil qiladi. Mantiqiy

qonunlar esa fikrlash jarayonida xatolarga yo‘l qo‘ymaslik, qarama-qarshiliklarni aniqlash va asosli xulosalar chiqarishga yordam beradi. Shu bois mantiqiy tafakkur nafaqat ilmiy bilishda, balki kundalik hayotda, ijtimoiy munosabatlarda va kasbiy faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega.

Gumanitar oliy ta‘lim muassasalarida, ayniqsa falsafa yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalar uchun tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini chuqur o‘rganish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Chunki falsafiy tafakkur mantiqiy asoslangan fikrlashni, tushunchalar bilan aniq ishlashni va murakkab nazariy muammolarni tahlil qilishni talab etadi. Mantiqiy bilimlar talabalarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy yondashuvni shakllantirishga va ilmiy xulosalar chiqarishga tayyorlaydi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini falsafiy tahlil qilish, ularning bilish jarayonidagi o‘rni va ahamiyatini ochib berish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Tadqiqot tafakkur muammosini nazariy jihatdan yoritish bilan birga, mantiqiy fikrlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilmiy xulosalarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan.

**Asosiy qism.** Tafakkurning mantiqiy shakllari inson fikrlash faoliyatining ichki tuzilmasini ifodalaydi va bilish jarayonida fikrning qanday shaklda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mantiqda ushbu shakllar universal xarakterga ega bo‘lib, ular mazmundan qat’i nazar, har qanday fikrlash jarayoniga xosdir. Tafakkurning mantiqiy shakllarini tahlil qilish fikrning tartibli, izchil va asosli bo‘lishini ta‘minlashda muhim metodol rol o‘ynaydi. Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, mantiqiy shakllar tafakkurning obyektiv borliq bilan o‘zaro munosabatini bilvosita ifodalovchi vositalar hisoblanadi.

Tafakkurning asosiy mantiqiy shakllaridan biri tushuncha hisoblanadi. Tushuncha predmet va hodisalarning muhim, umumiy va zarur belgilarini ongda aks ettiruvchi tafakkur shaklidir. Inson bilish jarayonida turli predmet va hodisalarning alohida xususiyatlarini emas, balki ularni birlashtiruvchi umumiy

belgilarni ajratib oladi va shu asosda tushunchalar hosil qiladi. Tushuncha tafakkurning eng dastlabki va asosiy shakli bo'lib, u holda borliq umumlashtirilgan va mavhum holatda aks etadi. Ilmiy tafakkurda tushunchalar aniq ta'riflar orqali ifodalanib, bilimlarning tizimli shaklda rivojlanishiga zamin yaratadi.

Hukm tafakkurning yana bir muhim mantiqiy shakli bo'lib, unda predmetlar va hodisalar o'rtasidagi munosabatlar tasdiqlanadi yoki inkor etiladi. Hukm orqali inson mavjud bilimlarini ifodalaydi, ularni tekshiradi va baholaydi. Har bir hukmda ma'lum bir fikrning rost yoki yolg'onligi muayyan mantiqiy asosga tayanadi. Hukmlar tafakkur jarayonida tushunchalar asosida shakllanadi va bilimning dinamik xarakterini namoyon etadi. Falsafiy tahlilda hukm bilishning muhim bosqichi sifatida qaralib, u orqali inson voqelik haqidagi munosabatini aniq ifodalaydi.

Xulosa tafakkurning eng murakkab va yuqori darajadagi mantiqiy shakli bo'lib, u bir yoki bir nechta hukmlardan yangi hukm chiqarish jarayonini ifodalaydi. Xulosa chiqarish orqali inson mavjud bilimlarga tayangan holda yangi bilimlarga ega bo'ladi. Bu jarayon mantiqiy izchillik va qat'iy qonunlarga asoslanadi. Ilmiy bilishda xulosa chiqarish nazariy mulohazalar, dalillar va faktlar asosida amalga oshiriladi. Shu sababli xulosa tafakkurning ijodiy va faol tomonini namoyon etadi.

Tafakkurning mantiqiy shakllari bilan bir qatorda, mantiqiy qonunlar fikrlash jarayonining ichki me'yorlarini belgilaydi. Ushbu qonunlar tafakkurning izchil, zidliksiz va aniq bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Mantiqiy qonunlar obyektiv xarakterga ega bo'lib, ular inson ongidan mustaqil ravishda mavjud bo'lgan borliqning umumiy aloqalari va munosabatlarini aks ettiradi. Fikrlash jarayonida ushbu qonunlarga amal qilinmasligi mantiqiy xatolarga, noto'g'ri xulosalarga va bilishdagi chalkashliklarga olib keladi.

Mantiqiy qonunlardan biri ayniyat qonuni bo'lib, u fikrning o'z-o'ziga mos bo'lishini talab etadi. Ushbu qonunga ko'ra, fikrlash jarayonida bir tushuncha

yoki hukm o'z mazmunini o'zgartirmasdan qo'llanilishi lozim. Ayni bir fikr turli vaziyatlarda turlicha ma'noda ishlatilsa, tafakkurda noaniqlik yuzaga keladi. Ayniyat qonuni fikrning aniqligi va barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Zidlik qonuni tafakkurda bir vaqtning o'zida bir predmet yoki hodisa haqida qarama-qarshi fikrlarning rost bo'lishini inkor etadi. Bu qonun fikrlash jarayonida mantiqiy izchillikni saqlashga xizmat qiladi. Agar bir fikr rost deb e'tirof etilsa, unga zid bo'lgan fikr ayni paytda rost bo'la olmaydi. Zidlik qonuni ilmiy bahs-munozaralarda, nazariy tahlilda va tanqidiy fikrlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi holatni inkor etish qonuni har bir hukm yoki uning inkori rost bo'lishini taqozo etadi. Ushbu qonunga ko'ra, bir fikrga nisbatan uchinchi, noaniq holat mavjud bo'lishi mumkin emas. Bu qonun tafakkurning qat'iyligi va aniqligini ta'minlab, xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, formal mantiqda ushbu qonun muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi.

Yetarli asos qonuni esa har bir fikr, hukm yoki xulosaning yetarli dalil va asosga ega bo'lishini talab qiladi. Fikr asoslanmagan bo'lsa, u ishonchli bilim sifatida qabul qilinmaydi. Ushbu qonun ilmiy tafakkurda, falsafiy tahlilda va kundalik fikrlashda muhim o'rin tutadi. Yetarli asos qonuni insonni asossiz mulohazalardan tiyilishga, dalillarga tayangan holda fikr yuritishga undaydi.

Shu tariqa, tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, inson fikrlash faoliyatining samaradorligini belgilaydi. Ular bilish jarayonini tartibga soladi, ilmiy va falsafiy tafakkurning metodologik poydevorini tashkil etadi hamda shaxsning intellektual madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

**Xulosa.** Tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari inson bilish faoliyatining nazariy va metodologik asosini tashkil etadi. Tafakkur orqali inson borliqni nafaqat sezgi darajasida, balki umumlashtirilgan, mavhum va mantiqiy tizimga solingan holda anglaydi. Shu bois tafakkurning mantiqiy tuzilmasini

chuqur o'rganish insonning ilmiy, falsafiy va kundalik fikrlash madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ko'rib chiqilgan tushuncha, hukm va xulosa kabi mantiqiy shakllar fikrlash jarayonining asosiy tayanch nuqtalari bo'lib, ular orqali bilimlar shakllanadi, rivojlanadi va yangi mazmun kasb etadi.

Tafakkurning mantiqiy shakllari bilimlarning izchilligini va tizimlilikini ta'minlaydi. Tushuncha orqali borliq hodisalari umumlashtirilsa, hukm yordamida ularning o'zaro aloqalari ifodalanadi, xulosa orqali esa yangi bilimlar hosil qilinadi. Ushbu jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, fikrlashning ichki mantiqiy mexanizmini tashkil etadi. Aynan mana shu mexanizm insonning bilish imkoniyatlarini kengaytiradi, nazariy tafakkur darajasini yuksaltiradi va ilmiy izlanishlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Mantiqiy qonunlar esa tafakkurning normativ asosini belgilaydi. Ayniyat, ziddlik, uchinchi holatni inkor etish va yetarli asos qonunlari fikrlash jarayonining aniqligi, izchilligi va asoslanganligini ta'minlaydi. Ushbu qonunlarga amal qilish tafakkurdagi chalkashliklar, qarama-qarshiliklar va asossiz xulosalarning oldini oladi. Ayniqsa, ilmiy va falsafiy tafakkurda mantiqiy qonunlarning ahamiyati nihoyatda yuqori bo'lib, ular bilimlarning haqqoniyligini baholash mezoni sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy jamiyat sharoitida mantiqiy tafakkurga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Axborot hajmining keskin ko'payishi, murakkab ijtimoiy jarayonlar va ilmiy-texnik taraqqiyot insondan tanqidiy, mustaqil va mantiqiy asoslangan fikrlashni talab etadi. Bu esa tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlarini chuqur egallashni zarur shartga aylantiradi. Mantiqiy bilimlar shaxsning intellektual madaniyatini oshiradi, uning qaror qabul qilish jarayonini ongli va mas'uliyatli qiladi.

Gumanitar oliy ta'lim muassasalarida, xususan falsafa yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun mantiqiy tafakkur muhim kasbiy va metodologik tayyorgarlik vositasi hisoblanadi. Tafakkurning mantiqiy asoslarini egallagan

talaba nazariy muammolarni chuqur tahlil qilishga, murakkab matnlarni tushunishga va ilmiy xulosalar chiqarishga qodir bo‘ladi. Shu ma’noda, mantiqiy tafakkur shaxsning nafaqat bilim darajasini, balki uning dunyoqarashi va ma’naviy yetukligini ham belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, tafakkurning mantiqiy shakllari va qonunlari inson bilish faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, ular ilmiy tafakkur, falsafiy tahlil va kundalik fikrlash jarayonining samaradorligini ta’minlaydi. Ushbu masalalarni chuqur o‘rganish va amaliyotda qo‘llash jamiyatda mantiqiy fikrlash madaniyatini yuksaltirishga, intellektual salohiyatni rivojlantirishga va ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladi.

#### **Adabiyotlar:**

1. Rakhmonova, S. (2025). Semantic features and differences of entrepreneurship lexicon in English and Uzbek. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(1), 1346-1348.
2. Рахмонова, С. (2024). The notion of communicative competence. *Лингвоспектр*, 1(1), 86-87.
3. Setiawan, A., Andrian, D., Dardjito, H., Yuldashev, A. A., Murlianti, S., Khairas, E. E., & Handoko, L. (2023). The impact of Indonesia's decentralized education on vocational skills and economic improvement of students. *Jurnal Pendidikan Vokasi*, 13(3), 246-261.
4. Зуев, В. И., Атаходжаев, А. А., Мавлянова, Р. Ф., Кадырходжаев, А. К., & Акрамов, У. И. (2008). Дайкон-ценная овощная культура.
5. Akramov, U. I., & Sadriddinov, F. (2024). Methods of growing daikon seeds in Uzbekistan. *European Science Methodical Journal*, 2(8), 49-54.
6. Vazira, D. (2025). Doris lessing qisqa hikoyalarining shakllanish tipologiyasi: “xudoning ko ‘zi jannatda” (“the eye of god in paradise”) va “sotilmaydigan sehr” (“no sale for witchcraft”) qisqa hikoyalari misolida. *Tadqiqotlar*, 69(1), 47-50.

7. Nasiba, A., & Vazira, D. (2025). The effectiveness of incorporating technology-based communicative tasks in improving vocabulary acquisition in diverse esl classroom. *Journal of new century innovations*, 78(1), 6-10.
8. Kaljanova, G. (2025). THE FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL INTENSIFIERS IN DIFFERENT TYPES OF DISCOURSE. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 1202-1204.
9. Kaljanova, G. (2024, October). Great figures of the renaissance and the enlightenment in world literature. in *international scientific innovation research conference* (Vol. 1, No. 7, pp. 22-25).
10. Yuldashev, A. A. (2020). Dog Conception and Construction Metaphor in Malay and Uzbek Culture. *Academic research in educational sciences*, (3), 1294-1299.
11. Kushakova, M. N., Akhmedov, B. A., Kushakova, M. S., & Umarova, D. R. Economic Characteristics and Principles of the Formation of the Transport Cluster in the Tourism Sector in the Conditions of the Digital Economy. *Sustainable Development of Transport*, 107.
12. Akhmedov, B. A. (2025). Implementing artificial intelligence and virtual learning environments in Elementary Schools in Uzbekistan. *Procedia Environmental Science, Engineering and Management*, 12(1), 63-70.